

SVERIGES GEOLOGISKA UNDERSÖKNING

SER. C.

Afhandlingar och uppsatser.

N:o 201.

PLATÅLERA,

EN SUPRAMARIN HVARFVIG LERA FRÅN SKÅNE.

AF

A. H. WESTERGÅRD.

AFTRYCK UR GEOL. FÖREN. I STOCKHOLM FÖRHANDL. BD 28. H. 5. 1906.

Pris 0,25 kr.

PLATÅLERA,

EN SUPRAMARIN HVARFVIG LERA FRÅN SKÅNE.

AF

A. H. WESTERGÅRD.

AFTRYCK UR GEOL. FÖREN. I STOCKHOLM FÖRHANDL. BD 28. H. 5. 1906.

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

1906

Inom södra Skåne förekommer ofvanför den marina gränsen flerstädes en hvarfvig lera, som uppe på moränhöjderna, och kanske med förkärlek på de högsta af dem, bildar påfallande jämna fält och därför lämpligen torde kunna benämnas »platålera». Ehuru ännu ett och annat återstår att utreda, innan alla de frågor, som stå i samband med lerans aflagring, kunna sägas vara på ett tillfredsställande sätt lösta, synes det dock vara lämpligt att redan nu fästa uppmärksamheten på denna intressanta bildning, och detta så mycket mera som någon motsvarighet därtill ännu ej finnes omnämnd i den svenska geologiska litteraturen.

Under åren 1904—6 har jag deltagit i Sveriges Geologiska Undersöknings fältarbeten å kartbladen Börringekloster och Trelleborg och har därvid haft ett utmärkt tillfälle att studera jordarten i fråga, enär mina rekognosceringar råkat omfatta just den trakt, inom hvilken platåleran har sin hufvudsakliga utbredning. Dr: N. O. HOLST, under hvars ledning jag arbetade, uppmanade mig redan 1904 att publicera de resultat, hvartill våra undersökningar detta år ledt oss. Då jag dock först nu framlägger resultaten, har emellertid därmed den fördelen vunnits, att hänsyn kunnat tagas till alla förekomster af leran i fråga inom båda de nämnda kartbladen.

Då det geologiska kartverket öfver Skåne numera är färdigtryckt med undantag allenast af bladen Börringekloster, Trelleborg och Söfdeborg och de hittills utgifna kartbladen ej omnämna någon jordart, som skulle kunna tänkas vara identisk med platåleran, synes man kunna påstå, att den är till finnandes endast inom provinsens södra del. Där har den sin största utbredning i södra delen af bladet Börringekloster, hvarifrån den sträcker sig in på de båda angränsande kartbladen Trelleborg i söder och Söfdeborg i öster. Den uppträder här inom det bekanta, starkt kuperade ändmoränområdet mellan Malmö och Ystad. Lerans sydgräns följer, liksom ändmoränområdets, landsvägen Malmö—Ystad under en sträcka af något mer än en mil från Ö:a Grefvie till Anderslöf, men tager öster om sistnämnda by en mera ostnordostlig riktning, lämnande på en gång både landsvägen och ändmoränområdets sydgräns. Den nordliga gränsen är däremot mindre tydligt markerad. Såsom nordliga utposter kunna nämnas ett par smärre förekomster på kullarna vid Assartorp, söder om Lyngby, och nordväst om Wittenbjärstorpen vid Klågerup.

Det mest egendomliga för platåleran är, som nämnt, dess förekomst på höjderna, i hvilket hänseende några af moränkullarna väster om Svedala visa typiska exempel. Dock finner man den stundom äfven på lägre nivåer, såsom sydost om Svedala och i nordvästra delen af Anderslöfs socken. Än träffas den i tämligen små fläckar, än i stora fält af intill 4.5 km. längd och 3 km. bredd. I regeln ligger leran emellertid just på de största höjderna, hvilkas ojämnheter den utfyller, och hvilka den såsom ett täcke mer eller mindre fullständigt bekläder. Härigenom bildas verkliga lerslätter, blott här och hvar afbrutna af öformigt uppstickande moränkullar. Landskapsformen antager därvid i allmänhet ett slags platånatur, så mycket mera framträdande som den omgifvande lägre trakten ofta är en småkullig moränterräng. Men där bäckenets botten före lerans afsättning varit mera ojämn eller ler-

täcket har jämförelsevis ringa mäktighet, afspeglas dock ojämnheterna ännu å lerfältets yta.

Då man från plåtåerna nedstiger utefter sluttningarna, finner man, att leran i allmänhet ganska snart upphör. Detta inträffar dock på något olika nivåer, beroende på lerans olika mäktighet. Det händer dock, att leran fortsätter ända ned till plåtåens fot, och stundom kan man till och med iakttaga, att leran utöfver en eller ett par afsatser kan följas ned på en lägre liggande slätt. Moränen sticker dock gärna sporadiskt fram på dessa afsatser.

Exempel på sistnämnda förhållanden möter man, då man från S:a Lindholmens lerplåtå stiger ned till Svedala-slätten eller då man i nordvästra delen af Anderslöfs socken från Ugglarps-höjderna går ned på lågslätten norr om dessa.

Plåtåleran är i allmänhet synnerligen fet och plastisk samt därför också en förträfflig tegellera. Mot bäckenranden (vanligtvis den södra eller östra) blir den dock ofta sandblandad och öfvergår ej sällan till sand eller i sällsynta fall till grus. Äfven mot djupet kan leran blifva sandig. Väster om Minnesbergs tegelbruk, i dess nära östra randen af därvarande lerslätt belägna sandtäkt, har man ett godt tillfälle att iakttaga lerans underlagring af sand. Här förekommer nämligen en omkring 1.5 m. mäktig lera, hvilande på sand, hvars mäktighet till och med kan öfverstiga 2.5 m.

Grus och sten saknas helt och hållet i leran. Då ett gröfre material anträffas, utgöres detta endast af konkretioner. Den är föga vattengenomsläppande. Anmärkningsvärdt är dock, att plåtålerans vittringszon kan gå ned till ungefär samma djup som moränlerans, nämligen till 0.5—1.5 m. I allmänhet kan dock denna zon för båda lerorna anses mindre än 1 m. Såsom ett undantagsförhållande må dock anföras, att plåtålerans vittringszon söder om Hafgård på ett ställe befunnits vara 2.3 m. mäktig. Under den kalkfria, vittrade zonen kommer på vanligt sätt en starkt kalkhaltig. I den sistnämnda framträder hvarfvigheten ofta tydligt. Inga

lämningar af vare sig växter eller djur hafva anträffats i leran.¹

Platålerans mäktighet varierar inom tämligen vida gränser. Inom de smärre förekomsterna uppgår den knappast till mera än 1 à 2 m. men kan på de större slätterna bli ganska betydande. Den har förefallit vara i allmänhet störst i lerslätternas midt och mindre mot deras gränser. Att den af-tager mot de öformigt uppstickande moränkullarna, är själfklart.

Två borrhningar på den högre belägna lerslätten vid Ugglarp och en på slätten NV om Domme hafva gifvit till resultat en mäktighet, växlande mellan 2.3 och 2.5 m. På den förut omnämnda lågslätten norr om Ugglarps-höjderna har däremot vid en borrhning lertäcket befunnits vara 6.3 m. mäktigt. En borrhning i lertakten vid Börringe tegelbruk har gifvit mäktighetssiffran 7.7 m. Denna siffra är dock möjligen något för låg.

Platåleran bildar, såsom redan är nämnt, ett för tegelindustrien synnerligen tjänligt material. Också finnes inom dess utbredningsområde en mängd tegelbruk, af hvilka det kan vara nog att här nämna Börringe, Minnesbergs, Tegelberga, Östra Grefvie och Svedala. Endast den öfre vittrade zonen kommer till användning och lämnar vid lämplig bränning ett synnerligen vackert, högrödt tegel. Leran är emellertid i regeln för fet att utan vidare brännas; den blandas därför först med sand. Vid Tegelberga användes leran dock oblandad.

En mera ovanlig användning har en starkt sandig platålera eller kanske rättare en lerig hithörande sand erhållit på ett ställe sydväst om Svedala. Den har nämligen befunnits synnerligen lämplig såsom gjutsand.

¹ I den på Genarps-slätten förekommande leran, som dock ej är någon platålera men kan anses vara ungefär samtidig med denna, har man i slutet af 1880-talet funnit ett däggdjurs skelett (ren eller hjört?). Skelettet fanns i upprätt ställning, hvadan djuret tydligtvis gått ned sig i lerslammet.

Som jordmån skattas platåleran ganska olika; på somliga ställen anses den vara bättre, på andra sämre än krosstensleran. I allmänhet lämnar den goda skördar. Den är svårskött så till vida, att den mera än andra jordarter fordrar tjänlig väderlek för att kunna beredas för sådden. Är denna väl verkställd och har utsädet hunnit ordentligt rota sig, lämnar emellertid jorden oftast god skörd.

Beträffande platålerans geologiska förhållanden kan följande anses känt. Den är en sen-glacial bildning och synes uteslutande förekomma inom ändmoränområden. I likhet med öfriga glaciala sötvattensleror har den afsatts i bäcken, där jökälälvarnas vatten kommit till ro. På grund af dess förekomst just uppe på de större höjderna tvingas man antaga, att bäckenen i detta fall varit isdämda. Orsaken, hvarför de ifrågavarande bäckenen företrädesvis bildats uppe på de större höjderna, skulle möjligen kunna tänkas vara den, att dessa vid isens afsmältning i högre grad än omgifningen absorberat värme- och ljusstrålarna. En dylik förklaring har dr HOLST, efter hvad han muntligen meddelat mig, ansett såsom mest sannolik. Det återstår dock att förklara, hvarför platålerans uppträdande är inskränkt till det sydsåkanska ändmoränområdet, eller kanske rättare till en del af detta. Så mycket synes dock under alla omständigheter vara visst, att slamförande jökälälvar direkt eller indirekt utmynnat i isdämda bäcken, hvarvid det gröfre materialet afsatts i älven själf eller vid bäckenets rand, under det att det finare materialet, som först i lugnare vatten kunnat afsätta sig, aflagrats på något afstånd från älvens inflöde.

Då isen under glacialperiodens sista skede i den trakt af Skåne, hvarom här är fråga, rört sig ungefär från sydost mot nordväst, kan man antaga, att jökälälvarnas lopp äfven haft samma hufvudriktning. Detta förklarar, hvarför den till platsen för älvarnas inflöde begränsade sanden så ofta uppträder vid lerslätternas södra eller östra rand. Så är exempelvis förhållandet med lerslätterna nordväst om Börninge-

klosters herrgård och väster om Marieberg, där sand finnes vid *östra* randen, samt med den betydande lerslätten vid Hafgård, vid hvars *södra* rand stora sandmassor uppträda.

Uttömningen af dessa bäcken torde i allmänhet hafva förgångit hastigt. Härmed sammanhänger det förhållandet, att den supramarina platåleran, i motsats till den marina Yoldialeran i allmänhet, icke i sina öfre lager blifvit urtvättad och kommit att betäckas af s. k. mosand. Anmärkas bör dock, att platåleran på Kärrstorps-höjden verkligen delvis är öfverlagrad af en sådan sand.

Med afseende på bäckenens uttömning förtjänar vidare framhållas, att man här och hvar i närheten af platåernas kanter träffar inskränningar, hvilka börja såsom en obetydlig fåra på ringa afstånd från kanten men vid denna erhållit ett djup af ett tiotal meter och därutöfver. Vid nedre ändan, där fåran småningom utplånas, når bredden ej sällan ett tjugotal meter. Dylika små raviner hafva observerats väster om Marieberg, i södra kanten af Ugglarps-höjdernas lerbält, söder om Hafgård, vid bladet Börringeklosters östra gräns NO om Kämparps-gården samt på flera andra ställen.

Den sydskånska platåleran har sin motsvarighet i danskarnes »Bakkeler» och tyskarnes »Deckthon». Vid ett besök, som preussiske statsgeologen prof. KEILHACK i juli sistlidet år gjorde på bladet Börringekloster, förklarade han för d:r HOLST, att han fann den geologiska öfverensstämmelsen mellan den skånska och den preussiska leran fullständig. Dock är lerans mäktighet i Skåne påtagligt större än i Preussen. För att framhålla den ifrågavarande öfverensstämmelsen anser jag mig här böra meddela ett litet utdrag ur KEILHACKS beskrifning af den på bladet Bublitz uppträdande »Deckthon».¹

»Den uppträder på talrika små områden med merendels rund eller elliptisk begränsning men bildar dessutom — — stora sammanhängande fält, som äga intill 3 km. längd och

¹ K. KEILHACK: Erläuterungen zur geolog. Spezialkarte von Preussen. LIX. Lieferung, Gradabth. 31, N:o 2. Blatt Bublitz, sid. 24. Berlin 1895.

1 km. bredd. Dessa ligga i regeln såsom täcken på höjderna och täcka just de största höjderna inom detta område. Från dessa höjder, på hvilka de mången gång bilda vidsträckta slätter, gå lerbälten ned utefter sluttningarna men icke lika långt på alla sidor, utan upphöra än mer, än mindre långt nere på sluttningen; öfverallt kommer den underlagrande moränleran fram under dem.

Lerlagrens hela mäktighet torde blott undantagsvis öfverskrida 3 m.»

